

Opponensi vélemény Kruppa Tamás *A Jagellóktól a Szapolyaiakig.*
Két évtized a Magyar Királyság történetéből (1519–1541) című akadémiai doktori
értekezéséről

Kruppa Tamás kétségkívül nagydoktori értekezéshez méltó témát választott magának. Disszertációja a magyar történelem egyik legizgalmasabb, legrégebben kutatott, legtöbbet vitatott periódusáról, a mohácsi csatát megelőző, és a katasztrófát követő, bő két évtizednyi időszakról szól. Tiszteletre méltóan bátor a doktori mű témaválasztása azért is, mert egy kényes történelmi problémával, az egykoron Perjés Géza által felvetett, úgynevezett „szulejmáni ajánlat” diplomáciatörténeti kérdéskörével foglalkozik. Sok tekintetben meghaladja, továbbfejleszti, módosítja Perjés elgondolását, de alapjában véve mégis elfogadja azt, vagyis ezen a Perjés által kitaposott nyomvonalon halad. Ezáltal némiképp szembekerül a „szakaszos hódítás” teóriájának képviselőivel, de oly módon teszi ezt, hogy ebből a Perjésével ellenkező szempontrendszerből is sok mindent a magáévá tesz. A könyv vége felé Kruppa erősen törekszik Perjés koncepciójának meghaladására, és a két elmélet ötvözésére, szintézisére. Ki is mondja a szerző, hogy „a Perjés-féle tézisek itt, mint látni fogjuk, érintkeznek a szakaszos hódítás elméletével”.

Elmondható, hogy a disszertáció a történettudomány klasszikusaival, például Kosáry Domokossal, Barta Gáborral, Kubinyi Andrással, Szakály Ferencsel éppúgy vitába száll, mint a vele kortárs, vagy nála fiatalabb történészgeneráció képviselőivel, például Fodor Pállal, Bárány Attilával, B. Szabó Jánossal vagy Varga Szabolccsal. Mindeközben mérlegre teszi, szembesíti az egymástól sokszor eltérő álláspontokat, és korszakról korszakra, dokumentumról dokumentumra, problémáról problémára haladva megpróbálja szétválasztani a néha reménytelenül összebogozódni látszó történetiszálakat.

Formájában a dolgozat megfelel a tudományos monográfiákról alkotott legkényesebb kritériumoknak: egységes, egybefüggő egész, az egymást követő fejezetek szigorú logikai rendben követik egymást. Az exkurzusként megjelölt 5. fejezet sem valódi kitérő, sőt, inkább a kötet mondandójának lényegét megragadó, a központi tematikába illeszkedő, fontos szöveg, szerves része a műnek, csupán annyiban exkurzus mégis, amennyiben túltekint az 1541-es korszakhatáron, és megvizsgálja azt a kérdést is, hogy az előző fejezetekben tárgyalt problémák mennyiben és hogyan öröklődnek tovább a Keleti Királyságban, majd az ebből létrejövő Erdélyi Fejedelemségben. Olyannyira egyöntetű a disszertáció, hogy nem is lehet igazán megérteni, csakis akkor, ha elejétől végéig elolvassuk, mégpedig a lábjegyzetekkel együtt. Néha ez utóbbiakban is a tanulmány alapkonceptiójához szorosan illeszkedő, fontos okfejtéseket olvashatunk. Szigorú értelemben vett történelmi szakmunkáról van szó, lényegében szakértőkhöz, illetve a témában nagyon elmélyülő, igen olvasott érdeklődőkhöz szól a könyv. Mások álláspontját nem ismerteti behatóan Kruppa, feltételezi az olvasóról, hogy a témába vágó szakirodalmat már alaposan ismeri, és tájékozott a forrásokban is. Nagyon sűrű szöveg, a befogadótól komoly együtt gondolkodást vár el a szerző.

Módszerét tekintve a könyv elsősorban forráselemzés és forráskritika. Tulajdonképpen nem más, mint a tárgyalt korszak oszmán–magyar diplomáciai iratainak tüzetes vizsgálata, számba véve az összes szóba jövő, valóban létező, illetve feltételezett dokumentumot. Az egyik, a Habsburg-udvarhoz köthető, hamisítványnak minősített, fontos és érdekes iratnak különös

figyelmet szentel a szerző. A vizsgálatba bevonja a korszak oszmán–magyar szerződéseire vonatkozó egyéb dokumentumokat, missziliseket – kiadatlanokat és kiadottakat is –, alapos és figyelmes rálátással az oszmán és magyar történetírói feldolgozásokra. Szerémi György, Istvánffy Miklós, Forgách Ferenc, Bethlen Farkas és mások is fontos szerepet kapnak Kruppa érvelésében. Mégis a legnagyobb figyelmet az itáliai, főként velencei és pápai követjelentéseknek szenteli a szerző. Tudjuk, hogy ez az a terület, ahol leginkább otthonosan mozog a disszerens. Nyilvánvaló, hogy éppen ennek az itáliai eredetű vagy vonatkozású forráscsoportnak a gazdagsága és részbeni kiaknázatlansága ösztönözte arra Kruppát, hogy ezzel a kutatói szemhatárán (korábban) kívül eső témával foglalkozzon. A dolgozat módszertanának lényegéhez tartozik a források újraolvasása, és minél pontosabb értelmezése. Itt mutatkozik meg a haszna annak, amikor a filológia és a történetírás szorosan összekapcsolódik. Márpedig Kruppa Tamás egyszerre filológus és történész. A választott módszer mindig célravezető, és olykor bravúrokra is lehetőséget ad. Kiderül például, hogy komoly történelmi tévedésekre vezethet, ha egy fordító helytelenül határozza meg egy mondat alanyát, vagy ha hibásan *ütközetnek* és nem *háborúnak* fordítja a *guerra* szót stb. Mindez természetesen meggyőzően biztos kora újkori latin és olasz szövegkezelési készséget igényelt, valamint (a hatalmasra duzzadt szakirodalom miatt is) jártasságot az összes fontos európai nyelvben – mindez Kruppánál természetszerűleg adott volt. De el kellett mélyülnie az oszmán forrásokban is, tanulmányoznia kellett az egymástól eltérő oszmán okirat-típusokat. Ezt is nagy körültekintéssel elvégezte, mindig támaszkodva a hivatásos oszmanisták (Ágoston Gábor, Fodor Pál, Hegyi Klára stb.) eredményeire, de elsősorban Papp Sándoréira, oly módon, hogy ha szükségesnek látta, vitába is szállt velük. Persze tudjuk, hogy a tárgyalt korszak diplomáciájának nyelvei közt a délszláv is kiemelkedő szerepet játszott. Ezt bizonyítja például Mikó Gábornak a közelmúltban megjelent, szorosan a témába vágó (a disszertációban értelemszerűen még nem említett) fontos publikációja: *Új források az 1519. évi magyar–oszmán fegyverszüneti egyezmény történetéhez (Bélai Barnabás követjárása a Portán)*. A forrásszövegek nyelvi sokféleségére jellemző, hogy Kruppának egy nagyon lényeges, egykorú perzsa dokumentumot is elemeznie kellett.

Kruppa Tamás ebben a művében mégsem elsősorban filológusként jeleskedik, hanem történészként: a források helyes megértésében, értelmezésében, a bennük fellelhető adatok összevetésében, a többi közt a pontos datálásra való törekvésben. Történeti látásmódja elsősorban ott mutatkozik meg, amikor a feltárt adatok belső logikáját igyekeznek megérteni. Hangsúlyozza, hogy az igazán minőségi információ aranyánál is többet ért az adott korban, miként ma is. Ki, kitől, mikor, milyen információt kapott, szerzett, vásárolt, lopott? Hogyan működött a dezinformáció? Első kézből, vagy másodkézből származik-e egy-egy információ? Kinek, mikor mi állt érdekében? Mik voltak az egyes diplomáciai manővereknek a mozgatórugói? Ezekre a kérdéseken töpreng a szerző minden egyes forrás esetében, hosszú oldalakon keresztül próbálva kitalálni, kikövetkeztetni mindazt, amiről a hézagos és olykor ellentmondó (vagy ellentmondónak tűnő) források hallgatnak.

Mivel a szerző példás alaposággal felvázolta a könyv célkitűzéseit a bevezetőben, és ugyanilyen körültekintéssel foglalta össze eredményeit a dolgozat utolsó fejezetében, ezek megismétlését itt fölöslegesnek tartom. Irodalomtörténészként nincs meg bennem a kellő felkészültség, ennél fogva a bátorságom is hiányzik ahhoz, hogy a „szulejmáni ajánlat” és a „szakaszos hódítás” vitájában állást foglaljak. Engem a most végigolvasott Kruppa-kötet arról feltétlenül meggyőzött, hogy a korszak oszmán politikája korántsem volt olyan koncepciózus és átfogó, mint ezt sokszor képzeltek, ennél fogva párhuzamosan érvényesültek különféle,

egymásnak olykor ellentmondani látszó tendenciák is. Az is világos számomra, hogy az igencsak illékony és változékony politikai folyamatok mélyén – legalábbis szövegszerű megfogalmazásában – mégis kitapintható egy egységesnek tűnő oszmán elgondolás Magyarország *vazallusi állapotára* vonatkozóan. Ezt pedig lehet egyfajta – formailag alig változó, de tartalmában mégis mindig módosuló – „ajánlatként” értelmezni. Meggyőzőek voltak azok a finom gondolatfolyamok is, amelyek azt érzékeltették, hogy az oszmán fél mindig is tisztában volt a magyar Szent Korona jelentőségével, ennek megfelelően a koronát is beépítette diplomáciai taktikájába és talán stratégiájába is.

A továbbiakban azokhoz a kisebb-nagyobb problémákhoz szeretnék hozzászólni, és ezekkel kapcsolatban kérdéseket intézni a disszerenshez, amelyeket esetleg továbbgondolhatónak érzek.

1. *Szerémi*. A dolgozat szerzőjével egyetértésben hangsúlyozni szeretném, hogy Szerémi György legendás zavarossága és pontatlansága nem ok arra, hogy az általa közölt információkat ne tegyük egyenként mérlegre, mert sok valóságelemet tartalmaznak. Ezt már Szakály Ferenc is kezdeményezte nem sokkal halála előtt, amikor javasolta nekem, hogy készítsünk el együtt egy új, kommentált kritikai kiadást. Ehhez ki is dolgozott számomra egy mutatványt, amelyben az 58. fejezet valamennyi állítását okleveles forrásokkal támasztotta alá.

2. *Werbőczy*. Sokszor előjön a disszertációban, bár nem főszereplő. Személye és főleg az általa képviselt mozgalom nélkül azonban nem elképzelhető a korszak politikatörténete. Sok elgondolást ismerek a rákosi végzéssel és a „nemzeti királysággal” kapcsolatban. De továbbra sem értem ennek a mozgalomnak a végső célját, az érzelmi politizáláson túlmenően. Ha igaz, márpedig igaz, hogy nem paktáltak le törökkel, felismerték a török veszélyt, akkor hogy lehet, hogy sem a Habsburgokkal, sem a Jagellókkal nem akartak együttműködni, csak a pápával? Nem volt ez öngyilkos politika? Vagy Szapolyai támogatásával mégiscsak a Jagelló-vonalat pártolták?

3. *Hunyadi Mátyás emlékezete*. A disszertációban olvashatunk II. Lajos király gyengeségéről, befolyásolhatóságáról és arról, hogy „az országnak viszont abban a helyzetben egy erőskezű és határozott, Mátyás formátumú uralkodóra lett volna szüksége”. De, ha jól tudom, a Jagellók trónigénye mellett (tehát II. Ulászló mellett is) sok egyéb mellett az szólt, hogy az országnak elege lett a „Mátyás formátumú”, erős vezetőből, konkrétan Mátyásból. Nincs itt valamiféle ellentmondás? Mert vagy meg akarom védeni az országot, és ehhez egy Mátyás formájú uralkodót keresek, vagy az a fontos, hogy a király hagyjon békén a különadóival, és egyébként se szóljon bele semmibe. Én sajnos nem igazán értem egyelőre még ezt sem.

4. *Brodarics*. A tőle idézett levél 1522-ben kelt, tehát Nándorfehérvár eleste után. Olyan reménytelennek írja le az ország helyzetét, mint ahogy kevesen. Többen összehúzzák a szemöldöküket, amikor Brodaricsról esik szó, hiszen benne látják a „törökös ideológia” (Barta Gábortól kölcsönözve a kifejezést) talán legkorábbi megfogalmazóját. De *szó szerint véve* nem volt-e mégis igaza? Nem igaz-e, hogy attól kezdve, hogy 1521-ben az ország védelmének legerősebb bástyája, Nándorfehérvár ledőlt, a török immár szabadon, kénye-kedve szerint közlekedhetett a déli részeken?

5. *A lengyel kérdés*. Sajnos ezt is súlyos ellentmondások terhelik. A dolgozatban sokszor előfordulnak utalások erre a bizonytalan helyzetre. Kulcsár Péter értekezett egykor arról, hogy a korszak magyar politikája, az ország védelme elképzelhetetlen volt külföldi segítség nélkül,

konkrétan vagy a Habsburgok, vagy a Jagellók közül lehetett választani. Ám, mint Kruppa megírja, a lengyelek roppant szofisztikáltan álltak az egész török–magyar–Habsburg kérdéshez. Hol azt mondták, hogy jöjjenek a Habsburgok, hol pedig azt, hogy inkább mégis csak megtámogatják a Szapolyaik Keleti Királyságát. Volt-e a lengyeleknek szilárd, hosszú távú elképzelésük Magyarország jövőjéről? Kellett volna lennie, hiszen a Szapolyai-rokonság és a Szapolyai-dinasztia lengyel orientációjához semmi kétség sem fért, és ez később erősen meglátszott Erdély egész történetének folyamatában. De hogy ez pontosan mi volt, azt nem látom tisztán.

6. *Gritti*. Már a korban sem értették sokan, és most sem egészen világos, hogy miért kellett Magyarországon a meglévő két király mellé még egy kormányzó is, hiszen – a logika azt diktálta – a kormányzó egyfajta régens kellett volna, hogy legyen, régensre pedig nem volt szükség, hiszen a királynak ekkor még nem volt gyermeke. Az ok Gritti hirtelen megnövekedett hatalmában keresendő. Úgy látom, hogy magyar perspektívából nézve némiképp alulértékeljük Gritti szerepét. Magam – Gülru Necipoğlu és Ebru Turan publikációira támaszkodva – azzal magyaráztam a velencei kalandor páratlan dicsőségét, hogy Alvise Gritti európai mértékű, roppant politikai befolyásra tett szert az 1520-as–30-as évek fordulóján. Ibrahim pasa kegyencének mondják, de sokak szerint ő tartotta befolyása alatt a keresztény származású pasát. Az európai erőviszonyok úgy alakultak (és ezt Brodarics jól látta), hogy az egész keresztény világ egy elsöprő és végzetes oszmán támadás küszöbén áll. Úgy vélték többen, hogy a törökök (francia támogatással) egyszerre fogják megtámadni Itáliát és Ausztriát. Alvise Grittiben látták sokan a meghódítandó Dél-Itália oszmán vazallus-fejedelmét. Necipoğlu bebizonyította, hogy a több ábrázolásából ismert – a pápai tiara és a császári koronák jellegzetességeit egyesítő – szülejmáni sisak-korona Alvise Gritti „invenciója” volt. A koronát a szultán magával vitte a Kőszeg alatt végül is elakadt hadjáratba. A sisak-koronát sosem használta később sem Szülejmán, sem semelyik másik szultán, mert nem tekintették oszmán uralkodói fejéknak. Egyes oszmanisták amellet érvelnek, hogy Gritti és Ibrahim bukását az okozta, hogy „török-keresztényként” túlzott hatalomra tettek szert a Portán. Ami Kruppa dolgozata szempontjából fontos, az az, hogy a nagy támadás Kőszegnél azért is akadt el, mert Gritti politikájának oszmán ellenzői nem voltak érdekeltek a túl nagy győzelemben, és vonakodtak hatalomra segíteni birodalmuk határán a Habsburgokkal ellenséges, de erős keresztény fejedelmeket, mint amilyen Gritti is lehetett volna. Ez veszélyeztette volna (szerintük) az Oszmán Birodalom iszlám jellegét, vallásos célkitűzéseit, és politikai bizonytalanságot okozott volna. Ez okozhatta a ténylegesen keresztény Gritti és a keresztény származású Ibrahim pasa bukását. A Portán tehát (érthetően) nagyfokú bizalmatlanság uralkodott keresztény vazallusaik vonatkozásában.

6. *Buda és Bécs*. Kruppa Tamás bőven szól arról, hogy Buda török elfoglalása voltaképpen nem volt egy, a szakaszos hódítás mestertervében szereplő állomás, és – ismerve a Szapolyaiknak adott szultáni ajánlatokat – lehetőség mutatkozott arra is, hogy a törökök később visszaadják Budát és a közvetlen oszmán igazgatás alá vont központi országrészt a felnőttkorba lépő János Zsigmondnak. Ezekben a kérdésekben nagyon óvatosan merek csak állást foglalni. Az mégis világosnak tűnik – és ehhez még térképre sincs szükség –, hogy Buda a Bécs felé vezető oszmán vízi útvonalon fekszik, és Bécs meghódításáról a Porta sosem tett le, ez volt számára a következő nagy leszakítandó „aranyalma”, „kizil elma”. Ebből a szempontból érdemes foglalkozni a bécsi zsidó származású, és a mohácsi csatában, Lajos király apródjaként török fogságba esett Mahmúd Terdzsümán oszmán főtolmács életművével. A *Tárikh-i Üngürüş* című híres könyvét Bécs meghódításának propagandája hatja át. Persze elképzelhető, hogy kezdetben felmerült olyan terv is, hogy Bécset a Szapolyaiak vazallus állama számára hódítsák

majd meg a törökök, ahogy a disszertációban is olvashatjuk. Később azonban ez már lehetetlenné vált. Maga Mahmúd (alias Sebold von Pibrach) alighanem szívesen lett volna bécsi pasa, ha ez módjában állt volna.

7. *A szultán vazallusai.* Számomra teljesen meggyőző az a kép, amelyet Kruppa Tamás egy magyar vazallusállam kiépítésének folyamatáról felrajzol. Az is bizonyosnak látszik persze, hogy a Porta, mint említettem, rendkívül gyanakvónak mutatkozott vazallusaival kapcsolatban, és erre minden oka megvolt. Érdekes az a párhuzam, amelyet Kruppa Tamás Luttwak nyomán a rómaiak, majd a bizánciak, valamint a helyüket elfoglaló oszmánok hódítási stratégiáiról, illetve vazallusállamok létrehozására tett erőfeszítéseiről ír az ötödik fejezetben. Ebből is kitűnik, hogy létezett egy diplomáciai séma, de a politikai gyakorlat sokszor ennek ellentmondott. Felmerült bennem Albánia hódoltatásának párhuzama a 15. században. A törökök először itt is vazallusállamot akartak kiépíteni a Konstantinápolyt az Adriai-tengerrel összekötő fontos Via Egnatia albán szakaszán. Kasztrióta György, más néven Szkenderbég egy albán hadúr fia volt, akit az oszmánok muzulmánként neveltek, és megpróbálták őt vazallus uralkodóvá tenni. Szkenderbég azonban később „áruló” lett (mint majd Szapolyai János is), és inkább saját véreihez, illetve az Albániát befolyása alá vonó Nápolyi Királysághoz csatlakozott. A velenceiek ezúttal sem a „keresztény ügy” mellett álltak, hanem inkább a törököket segítették az albánok ellen. Végül, Szkenderbég halála után az oszmánok az ország teljes behódoltatása mellett döntöttek. Voltaképpen praktikus okokból. Ennyire fontos volt számukra a Via Egnatia, ahogyan később a Magyarország közepén Bécs felé vezető útvonal is.

8. *A perzsa kérdés.* Kruppa Tamás dolgozatának nagy előnye, hogy a diplomáciai és politikai kérdéseket nagy összefüggésekben szemléli. Gyakran felmerül nála a perzsa kérdés, hiszen ez mindig napirenden volt a 15. századtól a 17. századig: az oszmánok sohasem lehettek teljesen biztonságban afelől, hogy keleti szomszédjuk nem támadja-e hátba őket. Abban igaza van Kruppának, hogy nyílt mezei ütközetben a perzsák a 16. században nem tudtak győzni az oszmánok ellen. A 15. éves háború korára azonban már rendkívül megerősödtek, és I. Abbasz sah idején nagy győzelmeket arattak. A keresztény diplomácia hibája is volt, hogy ebből nem alakult ki működőképes keresztény–perzsa szövetség.

9. *A vallási kérdés.* Olybá tűnik, és a dolgozat is efelé tendál, hogy az oszmánokat nem igazán érdekelte a vallás, amikor vazallusállamokat hoztak létre. Az iszlám tolerancia közismert főszabálya azonban nem mindig és mindenütt volt egyaránt érvényes. Általában persze működni látszik az az elv, hogy az oszmánok közömbösek voltak a kereszténységet megosztó felekezeti küzdelmek vonatkozásában. Egyes oszmán források azonban mégis arra utalnak, hogy a törökök sokkal inkább odafigyeltek erre, mint ahogy ezt korábban gondoltuk. A Mahmúd Terdzsümánnal egy időben, a mohácsi síkon török fogságba esett Murád dragomán, vagyis Somlyai Balázs gazdag irodalmi hagyatéka arra enged következtetni, hogy az oszmánoknak igenis voltak elképzeléseik arról, hogy a reformáció mely ágazatai esnek a legközelebb az Iszlámhoz. Szapolyai János idején ez még nem látszott világosan, de János Zsigmond korában már megmutatkoztak ezek a protestantizmusnak, olykor egyenesen az antitrinitarizmusnak kedvező oszmán politikai tendenciák is, amelyek szintén részét képezték az Keleti Királyság, majd Erdélyi Fejedelemség néven létrejövő oszmán vazallusállam kialakításának.

Kruppa Tamás disszertációja meggyőzően arról, hogy az oszmán–magyar diplomáciának voltak állandó, egymásra épülő, egymásból következő elemei. A vazallusi viszony szorosabbra fűzésének igénye tehát mindig össze lett kötve bizonyos ismétlődő követelésekkel (adó vagy

„ajándék” vagy „kárpótlás”, szabad áthaladás stb.), egyszersmind egyfajta ígérettel, ajánlattal, amely tekintettel volt a magyarok szempontjaira, hagyományaira is. Az is igaznak tűnik, hogy a hódító politikában nem mutatható ki egyfajta szakaszosan kiépülő mesterterv, hanem egymással versengő stratégiák érvényesültek. Mindazonáltal itt is érvényes az a ma is működő politikai alapelv, hogy mind a diplomaták, mind a katonák a hatalom szolgálatában álltak. A hatalom pedig tetszése szerint hol ezeket, hol azokat vetette be érdekeinek mind hatékonyabb érvényesítésekor. A végső szó általában a fegyvereké volt, és az bizonyos, hogy Nagy Szülejmán – miként ezt Kruppa Tamás is hangsúlyozza – már trónra lépésekor eltökélte, hogy leszámol a Magyar Királysággal. Igaz, hogy léteztek oszmán ajánlatok már II. Lajos számára is, és ezek formailag hasonlítottak a Szapolyaiknak szóló ajánlatokra. De a különbség – ami a tartalmat illeti – mégis óriási volt. Az *utóbbi* ajánlatok már a leszámolás után, egy legyőzött és teljességgel kiszolgáltatott fél számára fogalmazódtak meg.

Kruppa Tamás akadémiai doktori értekezése a 16. század eleji oszmán–magyar diplomácia történetének elsőrangú, számos újdonságot, új szempontot felvető monográfiája. A szerző nagy forrásanyagon dolgozik, kreatív problémaérzékenységgel nyúl egy sokat vitatott kérdéskörhöz. Bátran vállalja a vitát, de mindig érzékenynek mutatkozik mások érvelésének indokoltsága, igazsága iránt is. A disszertáció minden tekintetben megfelel az MTA elvárásainak, a doktori cím odaítélését feltétel nélkül támogatom.

Budapest, 2025. 02. 03.

Ács Pál DSc